

Petr Gibas (ed.), Irena Boumová, Tomáš Samec

zahrádkaření v tisku a plánech

pražské zahrádkové osady pohledem územního plánování a médií

Petr Gibas | 2011

<< Fotografie na přebalu: Petr Gibas | 2016

Úvodní slovo

Brožura, která se Vám dostala do ruky, vznikla v rámci projektu Strategie AV 21 „Efektivní veřejné politiky a současná společnost“. Představuje čtivou formou prvotní výsledky základního vědeckého výzkumu zaměřeného na fenomén zahrádkových osad a zejména na způsoby, jak se zahrádkaření jako každodenní aktivita obyvatel města proměnila v posledních desetiletích spolu s celospolečenskými změnami zapříčiněnými pádem socialismu a jak zahrádkaření ve městě funguje dnes. Výzkum provádějí členové oddělení Socioekonomie bydlení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Výzkumný projekt se jmenuje „Mezi domovem a přírodou: zahrádkaření v post-socialistickém městě a jeho urbánní dopady pohledem městské politické ekologie“ a je podpořen Grantovou agenturou ČR (GACR 16-06077S).

Doufáme, že se do brožury s chutí začtete.

Petr Gibas, vedoucí projektu

Poděkování

Tento text vznikl s využitím materiálů z Digitálního archivu časopisů ÚČL AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.ucl.cas.cz/>), a z archivu Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy ([www. iprpraha.cz](http://www.iprpraha.cz)). Rádi bychom také poděkovali všem zahrádkářkám a zahrádkářům, kteří nám otevřeli své zahrádky a poskytli nám množství materiálů a informací.

Petr Gibas | 2016

Úvod

Různí lidé mají o zahrádkaření a zahrádkových osadách různé představy. Pro některé představuje zahrádkaření možnost úniku z ruchu (velko)města do prostoru, kde bují příroda. Pro jiné jde o pouhý pozůstatek socialistické minulosti. Někdo by zahrádkové osady nejraději zrušil či nahradil něčím jiným. A jsou i tací, kteří zahrádkové osady vnímají jako důležitou součást města a života v něm. Zástupci různých skupin – zahrádkáři, urbanisté, novináři, politici – vidí zahrádkaření a zahrádkové osady rozdílnou optikou. Pro politiky, urbanisty a úředníky jsou osady součástí širší problematiky územního plánování města a mnohdy představují prostory, které je možné využít jiným způsobem. Novináři vidí v osadách předmět reportáží, zatímco pro zahrádkáře jsou zahrádky místem, které je součástí jejich domova. Mnohoznačnost pohledů a porozumění nutně ovlivňuje nejen představy o osadách v současnosti, ale také jejich možnou budoucnost.

Nedávné snahy o rušení zahrádek, obrazy, které si se zahrádkařením spojujeme, i osudy jednotlivých zahrádkových osad jsou kromě historie územního plánování a rozhodování o podobě města ovlivněny i způsoby, jak se o zahrádkách referovalo a referuje v médiích. Proto se na následujících stranách věnujeme historii zahrádkaření, způsobům, jak se k němu v minulosti přistupovalo při plánování města a jak se o něm psalo v médiích. Abychom mohli představit postavení zahrádek ve městě v minulosti, prostudovali jsme pražské územní plány a dílčí podkladové studie z období socialismu a po jeho pádu, ve kterých se vymezovala a utvářela budoucnost zahrádkaření v hlavním městě. Pročetli

jsme také Rudé právo, hlavní deník v období 1948–1989, kde se o zahrádkách často psalo. To vše proto, abychom mohli popsat a pochopit skutečný osud zahrádkářských osad a zahrádkaření v období, které nejen bezprostředně ovlivnilo osudy konkrétních zahrádek a zahrádkaření, ale formovalo i podhoubí současných, mnohdy zjednodušených představ o zahrádkových osadách a jejich roli v moderním městě.

Historie zahrádkových osad v Česku

V českých zemích se zahrádky ve formě zahrádkových osad začaly objevovat na přelomu 19. a 20. století, a to nejdříve v městech s převahou německého obyvatelstva, jako byl Most, Aš, Cheb nebo Liberec. První zahrádkové osady se v Praze objevily již v 90. letech 19. století, a to zejména v podobě dělnických zahrádek (např. u továrny Ringhoffer na Smíchově). Velký rozmach zahrádkaření nastal v období obou světových válek, kdy zejména za první světové války vznikaly zahrádky často živelně z důvodu nedostatku potravin. Z meziválečného období pocházejí nejstarší dosud existující pražské osady jako například osada na Libeňském ostrově (založená kolem roku 1925) a osada na Ořechovce (založená kolem roku 1928).

Rozvoj zahrádkářství neustal ani po válce, kdy ale zároveň narazil na intenzivní bytovou výstavbu a proměnu územního plánování Prahy v 50. a 60. letech. V té době se objevily snahy o rušení osad uvnitř města, zejména na pohledově exponovaných svazích, a plány na budování náhradních osad v zeleném pásu okolo Prahy. V období normalizace tak zahrádkových osad zejména na okraji

Petr Gibas | 2012

Irena Boumová | 2016

Prahy výrazně přibýlo, poslední osady vznikly v průběhu 80. let. Po roce 1989 se trend obrátil a osady uvnitř, ale i na okrajích města čelily a stále čelí velkému tlaku spojenému nejen s intenzivní výstavbou, ale i s mylným chápáním osad jako pozůstatků období normalizace. Po pádu socialismu došlo k propadu zájmu o zahrádkaření. V posledních letech se však trend obrací a zájem o zahrádkaření roste, a to nejen mezi mladými rodinami s malými dětmi. Přesto nové zahrádkové osady v Praze nevznikají a budoucnost stávajících je mnohdy nejistá.

Zahrádkové osady v územních plánech v období socialismu

Mezi důležité cíle územního plánování v období socialismu patřilo navyšování ploch zeleně na území hlavního města Prahy. V územně plánovací dokumentaci byla vyzdvihována především hygienická, estetická a rekreační funkce zeleně a její význam pro utváření socialistického města:

„Zeleň vytváří nové zdravé a krásné prostředí pro pracující a je nezbytnou a nutnou součástí socialistického města. Ve spojení s novou, formově bohatou socialistickou architekturou vykazuje jedinečné estetické působení.“
(Návrh směrného územního plánu, 1953)

Prostorové uspořádání existující a nově plánované zeleně mělo vytvořit ucelenou soustavu prostupující město, za jejíž nedílnou součást byly považovány i zahrádkové osady. Územně plánovací dokumentace hlavního města Prahy vydaná v období 1953–1986 vymezovala pro zahrádkové osady nové lokality a postupně navyšovala plochy určené pro zahrádkové osady. Například územ-

ní plán z roku 1976 počítal s celkem 583 ha zahrádkových osad a průměrnou výměrou 4,2 m² zahrádkové plochy na 1 obyvatele hlavního města. Následný územní plán z roku 1986 zvýšil plánovanou plochu zahrádkových osad dokonce na 660 ha a navrhoval tak v průměru 5,5 m² zahrádkové plochy na 1 obyvatele. Současně ale na území hlavního města Prahy průběžně docházelo k rušení velkého množství zahrádkových osad kvůli záborům pozemků pro nově plánovanou výstavbu. Konkrétně výše zmíněný územní plán z roku 1986 plánoval zachovat pouze 170 ha původních osad a 490 ha (74 %) z celkově navrhovaných 660 ha zahrádkových ploch tak mělo vzniknout zcela nově. Plochy pro nové zahrádkové osady byly umísťovány zpravidla na okraj města do méně pohledově exponovaných lokalit s nižší kvalitou zemědělské půdy, kde měly být součástí obvodového pásu zeleně:

„V blízkosti soustředěné městské zástavby umísťovat sady, skleníky a zahrádkářské osady a využít je při současném ohledu na kvalitu půdního fondu a potřeby zemědělské výroby pro dotvoření systému zeleně.“ (Územní plán hlavního města Prahy, 1986)

O způsobu plánování zahrádkových osad v období socialismu si lze udělat bližší představu z archivní dokumentace Komise pro tvorbu a ochranu přírodního prostředí, působící při Útvaru hlavního architekta hl. m. Prahy. Tato komise vznikla počátkem roku 1962 a v rámci své činnosti mimo jiné posuzovala „urbanistická a projektová řešení z oboru přírodního prostředí a krajinářských úprav“. Z dochovaných archivních materiálů je zřejmé, že se komise snažila vyjít vstříc velkému zájmu o zahrádkaření a navyšovat plochy zahrádkových osad:

Návrh zahrádkářských kolonií a kolektivních sadů I 1955 | Zdroj: Archiv IPR Praha

„Proto by bylo třeba najít další vyhovující plochy, ať už na území města nebo v jeho blízkosti, protože se nelze stavět trvale odmítavě k potřebám seberealizace lidí.“ (Současný stav přírodního prostředí v Praze a činnost komise UHA pro tvorbu a ochranu přírodního prostředí KPP-UHA, 1971)

I přes deklarovanou podporu zahrádkaření, byly ale zahrádkové osady předmětem odborné kritiky pro svůj „neutěšený vzhled“ a negativní vliv na celkovou prostupnost území. Důraz kladený na estetické působení zatížil realizaci nových zahrádkářských osad mnoha požadavky na jejich urbanistické a architektonické řešení. Komise pro tvorbu a ochranu přírodního prostředí návrhy nových osad posuzovala a stanovovala závazné požadavky například na materiálové řešení oplocení, zvolený systém vnitřních komunikací, velikost a architekturu typových zahradních domků nebo řešení okrasné zeleně v okolí a uvnitř osady, jak ukazuje například dochovaný zápis z porady z roku 1964:

„Celkové pojetí zahrádkářské kolonie musí odpovídat rázu krajiny dotčeného území. Okraje kolonie je třeba osazovat okrasnými dřevinami, které odpovídají stanovištním podmínkám a vytvoří přirozený přechod kolonie do krajiny.“ (Porada č. 18, 1964)

Závěrem lze tedy říci, že územní plánování v období socialismu na jedné straně vznik nových zahrádkových ploch na územní hlavního města Prahy aktivně podporovalo, na druhé straně bylo mnoho osad v rámci centrálního plánování průběžně rušeno. Nové zahrádkové osady byly záměrně navrhovány na půdách s nižší bonitou na okraji města a musely splňovat mnohé estetické požadavky kladené na jejich vzhled a uspořádání.

Návrh zahrádkářských kolonií a kolektivních sadů I 1955 | Zdroj: Archiv IPR Praha

Petr Gibas | 2016

Zahrádkové osady pohledem Rudého práva

Rudé právo představuje specifický zdroj informací o zahrádkových osadách. Nejen pro své faktické reportáže o podobě a osudech konkrétních osad. Ještě významnější je způsob, jakým se o zahrádkách psalo a jak byly hodnoceny v rámci této oficiální linie – hlavního média Komunistické strany Československa.

Články z Rudého práva o zahrádkových osadách a zahrádkaření jsou dvojího typu: články, které potvrzují oficiální ideologický obraz zahrádkaření a nezmiňují žádné související problémy, a články kritické, které popisují různé problémy ať z pohledu zahrádkářů, nebo reportérů Rudého práva. Kritických článků nebylo málo a tvořily zhruba třetinu z celkových 54 článků, které jsme analyzovali.

Z hlediska časového výskytu článků bylo neplodnější období v letech 1980–1984, ve kterém vzniklo 32 článků. Tento výrazný nárůst zájmu o zahrádkaření a osady je způsoben částečně tím, že se články začaly zabývat novým konfliktním tématem, negativně hodnocenou praxí, kdy zahrádkové osady sloužily v některých případech jako taktika pro maskování výstavby chatových kolonií.

Pro texty v Rudém právu o zahrádkářských osadách je charakteristický vysoký výskyt článků, jejichž autoři nejsou redaktori, ale čtenáři – nejčastěji samotní zahrádkáři. Jedná se zhruba o polovinu všech článků. Zároveň můžeme u publikovaných textů pozorovat žánrovou pestrost. Vyskytují se zde krátké infor-

mativní zprávy (např. o konání výstavy, kde zahrádkáři představili své výpěstky), dopisy čtenářů (popisující úspěchy místních svazů nebo vyjadřující kritiku – například organizace výkupu a distribuce vypěstovaného ovoce a zeleniny, liknavosti úředníků při informování o plánovaných zástavbách na území osad), reportáže přímo „z terénu“ (většinou z regionů, v několika případech ze zahraničí – konkrétně z Berlína), diskuzní články, kde je zprostředkována debata mezi aktéry sporů (typicky stěžující si čtenář, odpovídající zástupce úřadu), a konečně články obsahující konkrétní praktické návody pro zahrádkáře.

Články, které realitu neproblematizovaly, můžeme nazvat jako „potvrzující“. Potvrzovaly totiž nejenom status zahrádkových osad, ale celého socialistického zřízení, ve kterém mělo zahrádkaření přesně vymezené místo a funkci. Články přitom využívaly čtyři druhy argumentů:

1. kladné vlastnosti zahrádkářů (píle, pracovitost, čínorodost, kolektivismus);

„Díky trvalé lásce k půdě, násobené mravenčí pílí, [zahrádkáři] sklízají na většinou čtyřarových výměrách dobré úrody (...) Snahu a úsilí našich zahrádkářů nyní plně podporuje usnesení předsednictva ústředního výboru strany.“ (Rudé právo 18. 7. 1963, str. 2, Pražští zahrádkáři jsou dobří hospodáři)

2. pozitivní důsledky zahrádkaření pro zahrádkáře (smysluplné trávení volného času, rekreace, pobyt v přírodě);

„Zahrádkářská osada je takovou specifickou oblastí klidu. Současně je i zeleným pásem kolem sídliště. Rekreativně se tam rodiny, děti si vštěpují lásku

k přírodě a její ochraně. Každý zahrádkář neuznává práci na zahrádce za práci, ale považuje ji za aktivní odpočinek.“ (Rudé právo 10. 6. 1981, str. 5, Oblasti klidu: zelené pásy u měst)

3. pozitivní důsledky pro celou společnost (distribuce přebytků ze zahrádek, využití půdy, která leží ladem);

„(...) jedno je jisté, je to [zahrádkaření] činnost z celospolečenského hlediska velice prospěšná, a proto musí mít zájmové svazy a organizace Národní fronty všestrannou podporu. Vždyť práce drobných pěstitelů i chovatelů přispívá k lepšímu zásobování trhu.“ (Rudé právo 7. 3. 1980, str. 3, Půda s otazníkem)

4. soulad s legálními předpisy, dokumenty ÚV KSČ a dobře fungující spolupráce zahrádkářů a místních Národních výborů.

„Jde o to, podporovat předávání mechanizačně neobdělávatelné půdy přednostně organizacím Národní fronty i dalším zájemcům z řad chovatelů a pěstitelů. Také práci záhumenkářů 4. zasedání ÚV KSČ loni na podzim hodnotilo jako velice záslužnou.“ (Rudé právo 11. 11. 1982, str. 3, Po stopách jednoho dopisu: zahrádkáři)

Zahrádkářské osady jsou v těchto článcích vykresleny jako místa, kde pilní a pracovití lidé produkují přebytky, ze kterých profitují ostatní, přičemž kvalitně tráví volný čas, a to v souladu s politickou linií KSČ.

Články ze druhé – kritické – skupiny nám poskytují další vhled do situace, kdy

zahrádkáři jsou často nuceni obhajovat svou pozici vůči jiným zájmům – například místnímu JZD, národním či okresním výborům. Kritika je často vedena stejnými argumenty, které jsou používány v „potvrzujících“ článcích.

Jedna z forem kritiky tedy míří na ty, kteří nespolupracují na „společném“ úsilí, tj. budování zahrádkové osady nebo zapojení zahrádkářů do distribuční sítě či jiných aktivit, které jsou benefitem nejen pro zahrádkáře, ale i celou společnost.

Pro kritické články je typické, že až do začátku 80. let převažují texty od čtenářů (tj. zahrádkářů), nicméně v průběhu 80. let převzali kritickou agendu redaktoři a redaktorky. Souvisí to částečně s nástupem nového tématu, které je výrazně problematizováno. Jedná se o vnímaný problém stavby chatových kolonií, které se tváří formálně jako zahrádkové osady, přestože nesplňují regulace a předpisy (např. velikost zahradního domku). Praxe obcházení regulací je kritizována různými skupinami: v Rudém právu, ve formálních dokumentech, mezi zahrádkáři.

V některých případech články řeší anonymní dopisy, ve kterých je osada označena jako chatová. Redaktoři se často v reakci ostentativně vydávají přímo na místo a fungují jako soudci předkládající čtenáři rozsudek: chatová vs. zahrádková.

Irena Boumová | 2016

Plánování zahrádkových osad v Praze po roce 1989

Po roce 1989 se v důsledku společenských změn přístup k plánování zahrádkových osad významně proměnil. Na straně plánovačů výrazně posílil odmítavý postoj vůči zahrádkaření, který se mimo jiné opíral i o předpoklad, že v novém společenském zřízení zájem o zahrádkaření poklesne. Při přípravě územního plánu v 90. letech hrálo toto stanovisko důležitou roli. I proto návrh územního plánu z roku 1991, předložený k veřejnému projednání, počítal s omezeným množstvím ploch určených pro zahrádkové osady:

„Zahrádkářské osady nejsou ve městě příliš vítány, avšak zájem o zahrádky byl v Praze vždy značný. Původní požadavek MV ČZS na plochu 270 ha však nešlo plně uspokojit. Zájem o tento způsob trávení volného času pravděpodobně poklesne z důvodu zvýšených finančních nákladů. Nakolik je tento předpoklad správný, prověří tržní hospodářství. (...) Živelné zakládání zahrádek na území Prahy není žádoucí.“ (Územní plán hlavního města Prahy, první čtení, 1991)

V hlavním městě Praze stále platí územní plán připravený v průběhu 90. let. V něm jsou zahrádkové osady definovány jako pěstební plochy a stále ještě jsou chápány jako „nedílná součást každodenní rekreace“. Celkem jsou zahrádkové osady navrženy na ploše 528 ha, což v porovnání s předchozím územním plánem z roku 1986 představuje o 20 % menší plošnou výměru. Přístup k zahrádkovým osadám se pak odlišuje na základě jejich polohy ve městě. Zatímco v okrajových částech města jsou stávající osady stabilizovány, případně doplněny o nové lokality, v centrální části města jsou zahrádkové osady naopak

rušeny, protože zde vytvářejí územní bariéry a jsou tak v rozporu s cílem územního plánu zpřístupnit zeleň a zajistit prostupnost území:

V centrální části města jsou zahrádkové osady formou užitkové, převážně dožívající uzavřené zeleně, s dominantním zaměřením převážně na produkční činnost, nežádoucí bariérou v území, a proto jsou navrženy ke zrušení. Jsou v rozporu se záměrem zpřístupnit plochy zeleně, zajistit prostupnost území, rozšířit rekreační zázemí pro širší zájmové území. Část osad, které leží v zelených tazích v zástavbě či v místech výrazných deficitů volně přístupných parkových ploch, je navržena k přeměně s cílem doplnit systém stávajících parkových ploch a pásů. (...) V kompaktním městě jsou zahrádkové osady ponechány v lokalitách, které navazují na přírodní území a z terénních nebo prostorových důvodů nejsou vhodné pro zástavbu ani volně přístupnou zeleň. (...) Ve vnějším pásmu jsou stávající osady stabilizovány a doplněny o nové lokality. (Územní plán hlavního města Prahy, 1999)

V porovnání s předchozím platným územním plánem z roku 1986 tak dochází k úbytku navrhovaných zahrádkových ploch na území hlavního města Prahy a zároveň pokračuje trend umisťovat osady do okrajových částí města. Na zahrádkové osady mimo okrajové části nahlíží současná územně plánovací dokumentace často jako na transformační plochy vhodné pro novou zástavbu nebo přeměnu na volně přístupnou zeleň.

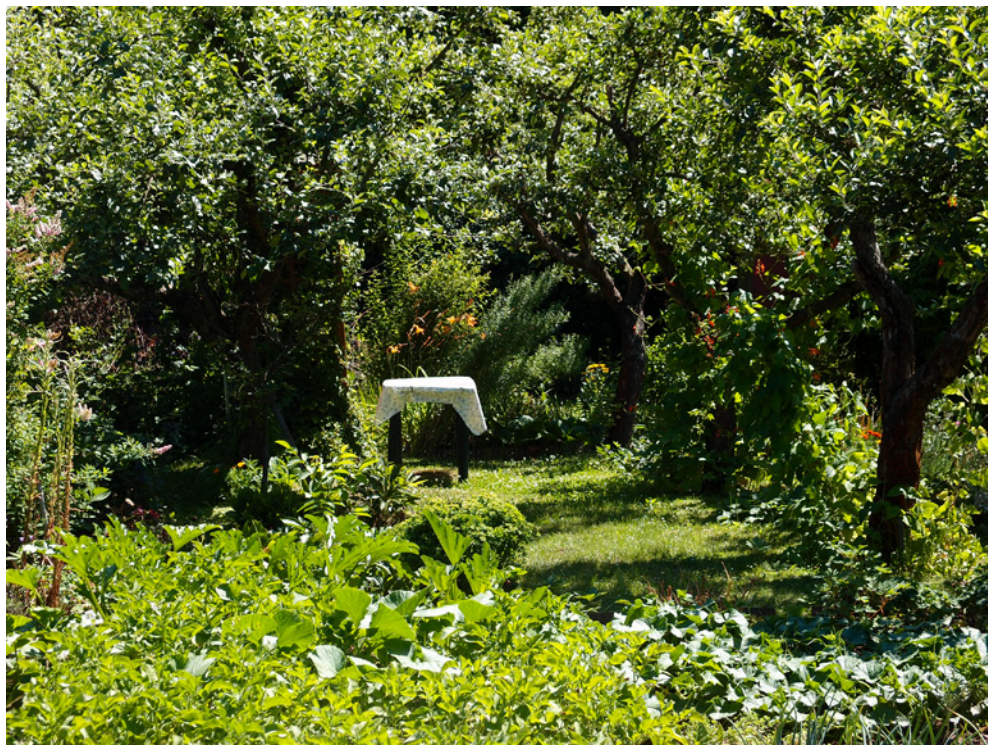

Irena Boumová | 2016

>> Fotografie na přebalu: Irena Boumová | 2016

Závěrem

V současné době nemají zahrádkové osady v Praze na různých ustláno. Jak ale vyplývá ze stručného přehledu historie zahrádkaření, postavení zahrádkových osad v územním plánování (za socialismu a po jeho pádu) i způsobů, jak se o zahrádkách v minulosti psalo v novinách, zahrádkaření ve městě bylo vždy vystaveno nejrozličnějším tlakům i kritice a zahrádkaři a zahrádkářky vždy museli o své osady nejen pečovat, ale někdy i bojovat. Navzdory běžně existující představě o zahrádkách jako socialistickém přežitku bylo zahrádkaření v zahrádkových osadách součástí města již od konce 19. století. V období socialismu osad přibývalo a zahrádky měly své místo ve městě jako součást navrhovaného systému městské zeleně. I tak se však jednotlivé osady ocitaly pod tlakem, zejména v centru města a tam, kde docházelo k masivní výstavbě. Od té doby se mnohé změnilo, zahrádkové osady však i přes silící tlak ve městě stále najdeme. Zahrádkaření v osadách bylo nedílnou součástí města po celé 20. století. Ač v nejistém postavení a s ne vždy příznivým výhledem do budoucnosti jsou zahrádkové osady stále součástí městského prostoru. Vzrůstající zájem o zahrádkaření v různých podobách (včetně nově se objevujících komunitních zahrad) svědčí o tom, že přibývá lidí, kteří věří, že zahrádkaření do současného města patří.

Vydavatel:
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Jilská 1, 110 00 Praha 1
2016

zahradky.soc.cas.cz

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Akademie věd
České republiky

Strategie AV21

Špičkový výzkum ve veřejném zájmu